

Παρασχολήματα

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΜΟΛΙΕΡΟΥ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΡΑΤΖΑ

ΑΠΟ ΤΟ 1921 ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ, όταν από τὰ κατάλοιπα τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *Νέος Ἑλληνομνήμων* ἓνα σημείωμά του, πὼς στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο σώζονται δύο χειρόγραφα ποὺ περιέχουν κωμωδίες τοῦ Μολιέρου μεταφρασμένες στὰ νεοελληνικά.¹ Πρόκειται γιὰ χειρόγραφα τοῦ 18ου αἰώνα ποὺ στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο ἔχουν τοὺς ταξινομικοὺς ἀριθμοὺς Additional 8242 καὶ 8243 καὶ σώζουν μεταφρασμένα τὰ ἔργα τοῦ Μολιέρου «Κωμωδία τοῦ ἀναισθητοῦ» (*L'Étourdi*) καὶ «Ὁ κατὰ φαντασίαν κερατοφόρος» (*Sganarelle ou le coeu imaginaire*) ἀντίστοιχα.

Ὁ Σπ. Λάμπρος εἶχε ἀντιγράψει καὶ ὅσα ἀναγράφονται στὸ φ. 1^ο τοῦ πρώτου χειρογράφου, τοῦ Add. 8242:

Κωμωδία τοῦ Μολιέρ, φραντζέζον ἀρίστον κωμωδοποιού, μεταφρασθεῖσαι ἐκ τῆς ἰταλικῆς φωνῆς εἰς τὴν ῥωμεϊκὴν ἀπλὴν παρὰ Ἰωάννου Ῥάλη Βατάχον τῶν Ἀπρώτων, διὰ προσταγῆς τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ θεοσεβεστάτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγκροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Νικολάου Βοεβόδα Μαυροκορδάτου· ἔτει δεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας τῆς αὐτοῦ ὑψηλότητος. Ἐν Βουκουρεστίῳ, ἁρμα^ο [1741].

Δηλώνεται λοιπὸν μὲ σαφῆνεια πὼς κωμωδίες τοῦ Μολιέρου μεταφράστηκαν ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ γλῶσσα τὸ 1741 στὸ Βουκουρέστι ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ῥάλη «διὰ προσταγῆς» τοῦ ἡγεμόνος Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου.

Εὐλογο ἦταν νὰ εἰκάζει κανεὶς πὼς τὰ χειρόγραφα αὐτά, ποὺ βρίσκονται τώρα στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, ἀνῆκαν κάποτε στὴ βιβλιοθήκη τῶν Μαυροκορδάτων. Τὴν εἰκασία αὐτὴ τὴ θεμελίωσε καλύτερα τὸ 1970 ἡ Λουκία Δροῦλια, ὅταν παρατήρησε πὼς «τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα, ὅπως προδίδουν τὰ σθησίματα, οἱ διορθώσεις καὶ οἱ συμπληρώσεις στὰ διάστιχα, εἶναι αὐτόγραφα τοῦ μεταφραστῆ»,² δὲν εἶναι δηλαδὴ μεταγενέστερα

1. *Νέος Ἑλληνομνήμων* 15 (1921) 294-295.

2. Σὲ ἀνακοίνωσή της στὸ Συμπόσιο «Ἡ ἐποχὴ τῶν Φαναριωτῶν». Βλ. στὰ Πρακτικὰ ποὺ δημοσιεύτηκαν τέσσερα χρόνια ἀργότερα: Loukia Droulia, «Molière traduit en grec, 1741. (Présentations de deux manuscrits)», *Συμπόσιον Ἡ ἐποχὴ τῶν Φαναριωτῶν*, 21-25 Ὀκτωβρίου 1970, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 413-418. Τὸ κεί-

αντίγραφα αλλά τὰ χειρόγραφα ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἡγεμόνα, χειρόγραφα ποὺ, προφανῶς, περιῆλθαν ἀμέσως στὴ βιβλιοθήκη του.

Στὸ μεταξὺ στὰ 1952 ὁ Marcel Richard, δημοσιεύοντας μιὰ συνοπτικὴ περιγραφή τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων ποὺ σώζονται στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, εἶχε προσθέσει τὶς πληροφορίες ὅτι τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα προέρχονται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Lord Guilford καὶ εἰσῆχθησαν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο τὸ 1830.³

Ἔχουν ἔτσι προσδιορισθεῖ δύο βέβαιοι κρίκοι στὴν ἱστορία τῶν δύο αὐτῶν χειρογράφων πρὶν περιέλθουν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο: βιβλιοθήκη Μαυροκορδάτων, βιβλιοθήκη Guilford.⁴

Ὅσοσο ἓνα παλαιογραφικὸ τεκμήριο, ποὺ σώζεται στὰ πρῶτα φύλλα τοῦ χειρογράφου Add. 8242 καὶ ποὺ κανεῖς, ὅσο ξέρω, δὲν τὸ ἀξιοποίησε ὡς τώρα, μᾶς ἐπιτρέπει (α) νὰ ἀποκαταστήσουμε ἓναν ἀκόμα κρίκο στὴν ἱστορία του, ἀλλὰ καὶ (β) νὰ προσδιορίσουμε μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια ὅ,τι ὁ μεταφραστὴς Ἰωάννης Ράλης ἔγραψε, ὅπως καὶ (γ) νὰ ἐντοπίσουμε γιὰ πρῶτη φορὰ ἓνα φιλολογικὸ πόνημα ἐνὸς μεγάλου συλλέκτη χειρογράφων καὶ ἐντυπων βιβλίων ποὺ ἔζησε τὸν 18ο αἰ., τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ.

Ὅσοι περιέγραψαν καὶ μελέτησαν τὸ χειρόγραφο ὑπέθεσαν πὼς τὸ χέρι ποὺ ἔχει γράψει τὸ κείμενο τῆς μετάφρασης ἔχει γράψει καὶ ὅσα περιέχονται στὰ δύο πρῶτα φύλλα, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, κάποια βιογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ παραδίδονται γιὰ τὸν Μολιέρο. Ἡ Λουκία Δρούλια σημειώνει: Ὁ μεταφραστὴς Ἰωάννης Ράλης, «ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ “βιογραφικὸ σημείωμα” ποὺ προτάσσει στὴν ἀρχὴ τοῦ κώδικα Additional 8242, γνώριζε καλὰ ποιὲς θεωροῦνταν οἱ καλύτερες κωμωδίες τοῦ γάλλου συγγραφέα...».⁵ Τὴν ἴδια πεποίθηση ἐκφράζει καὶ ἡ Ἄννα Ταμπάκη ποὺ

μενο τῆς ἀνακοίνωσης, μεταφρασμένο στὰ ἐλληνικά, δημοσιεύτηκε μὲ τὸν τίτλο «Ὁ πρῶτος Μολιέρος ἐλληνικά πρὶν 233 χρόνια στὸ Βουκουρέστι» στὸ περιοδικὸ *Θέατρο* τχ. 37 (1974) 47-51, ἐμπλουτισμένο μὲ πανομοιότυπα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα. Τὸ χωρίο στίς σ. 417 καὶ 49 ἀντίστοιχα.

3. Marcel Richard, *Inventaire des manuscrits grecs du British Museum*, Παρίσι 1952, σ. 10· πβ. καὶ ὅσα ἀναφέρονται στίς σ. X-XI. Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ δίνει ὁ ἴδιος συγγραφέας στὸ ἔργο του *Répertoire des Bibliothèques et des Catalogues de manuscrits grecs* (Παρίσι 2^η 1958, σ. 146), μιὰ συνοπτικὴ παρουσίαση καὶ τῶν δύο αὐτῶν χειρογράφων εἶχε δημοσιευτεῖ στὸν συνοπτικὸ κατὰλογό τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου *List of Additions made to the Collections in the British Museum in the Year 1831*, Λονδίνο 1833.

4. Γιὰ τὴν τύχη τῆς βιβλιοθήκης Guilford καὶ τοῦ τρόπου ποὺ τὰ χειρόγραφα τῆς συλλογῆς περιῆλθαν στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο βλ. Δρούλια, στὸ ἴδιο, καὶ πρόσφατα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς, Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη, «Ἡ βιβλιοθήκη Guilford», *Ὁ Ἑρανιστής* 20 (1995) 92-162.

5. Loukia Droulia, ἔ.ἀ., σ. 416 καὶ σ. 48 τῆς ἀπόδοσης τῆς ἀνακοίνωσης στὰ ἐλληνικά.

πρόσφατα ἐξέδωσε, μὲ μακρὰ Εἰσαγωγή, ὅσα περιέχονται στὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα: Ὁ μεταφραστὴς Ἰωάννης Ράλης «ἀρκέστηκε [...] νὰ ἐφοδιάσει τὸ κείμενό του μὲ ἓνα σύντομο βιογραφικὸ σημεῖωμα ἐνημερωτικοῦ χαρακτήρα».⁶

Ὅσα ὅμως περιέχονται στὰ δύο πρῶτα φύλλα τοῦ χειρογράφου δὲν εἶναι γραμμένα μὲ τὸ χέρι τοῦ μεταφραστῆ — αὐτὸ τὸ χέρι ποὺ ἔχουμε δεχθεῖ πῶς ἔγραψε τὸ κείμενο τῆς κωμωδίας — οὔτε εἶναι δικὰ του πονήματα. Εἶναι γραμμένα μὲ τὸ χέρι ἐνὸς ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους κτήτορες τοῦ χειρογράφου, τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ.

Ἡ ἰδιότυπη γραφὴ τοῦ Καρατζᾶ προδίδει εὐκόλα τὴν ταυτότητά του.⁷ Παράλληλα, συναντοῦμε καὶ στὸ χειρόγραφο αὐτὸ τὴν πάγια συνήθειά του νὰ ἐμπλουτίζει τὰ χειρόγραφα ποὺ ἀποκτοῦσε μὲ Πίνακα περιεχομένων καὶ σημειώματα σχετικὰ μὲ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα ποὺ περιέχονταν στὸ νέο του ἀπόκτημα. Ἀς δοῦμε μερικὰ παραδείγματα.

Ὅταν ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς ἀπέκτησε τὸν λεγόμενο «κώδικα τοῦ Ἰέρακος», προσέθεσε στὴν ἀρχὴ ἓνα τετράφυλλο, στὸ ὁποῖο ἔγραψε μὲ τὸ χέρι του (α) τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ χειρογράφου, (β) ὕστες πληροφορίες συγκέντρωσε γιὰ τὸν Ἰέρακα καὶ (γ) τὸν Πίνακα τῶν περιεχομένων στὸ χειρόγραφο.⁸

Τὴν ἴδια τακτικὴ ἀκολούθησε ὅταν κατόρθωσε νὰ ἀποκτήσει ἓνα βυζαντινὸ χειρόγραφο ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Καντακουζηνοῦ, ποὺ περιεῖχε ἓνα Ψαλτήρι. Τὸ θέμα τοῦ χειρογράφου δὲν χρειαζόταν πολλὰς διευκρινίσεις, ἀλλὰ συγκέντρωσε καὶ ἔγραψε πολλὰς πληροφορίες γιὰ τὸν περίφημο Μιχαὴλ Καντακουζηνό, τὸν πρὶν διάσημο ἴσως ἀπὸ τοὺς κτήτορες τοῦ χειρογράφου.⁹

Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηροῦμε καὶ στὸ χειρόγραφο Vind. Suppl. gr. 191 ποὺ πρόσφατα ἀποκαλύφθηκε πῶς ἀνῆκε κάποτε, καὶ αὐτό, στὴ βιβλιοθήκη τοῦ λόγιου Φαναριώτη.¹⁰

6. Ἄννα Ταμπάνη, «Ὁ Μολιέρος στὴ φαναριώτικη παιδεία. Τρεῖς χειρόγραφοι μεταφράσεις», *Τετράδια Ἑργασίας* ΚΝΕ/ΕΙΕ 14, Ἀθήνα 1988, σ. 37. Τὸ τρίτο χειρόγραφο ποὺ δηλώνει ὁ ὑπότιτλος τοῦ δημοσιεύματος εἶναι τὸ χειρόγραφο 1030 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας.

7. Δείγμα τῆς γραφῆς του δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ μελέτη τοῦ Ν. Γ. Πατρινέλη, «Πατριαρχικά γράμματα καὶ ἄλλα ἔγγραφα καὶ σημειώματα τοῦ ΙΣ'–ΙΗ' αἰῶνος ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Ἰέρακος», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962), φωτογραφία μετὰξὺ τῶν σελίδων 144 καὶ 145. Ἐκτοτε ἔχουν δημοσιευτεῖ ἔξι ἀκόμη, ἀπὸ χειρόγραφα ποὺ ἀποκαλύφθηκε πῶς ἀνῆκαν στὴ βιβλιοθήκη του.

8. Ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ χειρόγραφο αὐτὸ βρίσκεται σήμερὰ στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 1474.

9. Βλ. σχετικὰ G. K. Papazoglou, «Un manuscrit inconnu provenant de la Bibliothèque de l'archonte phanariote Nikolaos Karatzas», *Revue des Études Byzantines* 49 (1991) 255–261. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ βρίσκεται σήμερὰ στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 3.

10. B. L. Fonkič, «Eine Wiener Sammelhandschrift von Nikolaos Kara-

Στὴν περίπτωση τοῦ Add. 8242 προσέθεσε ἓνα δίφυλλο, στὸ ὁποῖο ἔγραψε μὲ τὸ χέρι τοῦ τὴν ἐπιγραφή τοῦ χειρογράφου, προσέθεσε βιογραφικὰ καὶ ἄλλα στοιχεῖα γιὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ἔργου ἀλλὰ, καθὼς στὴν περίπτωση αὐτὴ ἓνα ἦταν τὸ περιεχόμενο ἔργο, δὲν συγκρότησε Πίνακα περιεχομένων. Τὸ κείμενο τοῦ μεταφραστῆ ἄρχιζε πιά ἀπὸ τὸ φύλλο 3 verso μὲ τὴν ἐπιγραφή: *Μολιέρου κομωιδιῶν τόμος α΄. Κομωδία τοῦ ἀναισθήτου.*

Κατὰ συνέπεια, τὸ χειρόγραφο Add. 8242 —καὶ πιθανότατα καὶ τὸ Add. 8243— πέρασαν ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ πρὶν ἀγοραστοῦν ἀπὸ τὸν Frederic North, τὸν μετέπειτα λόρδο τοῦ Γκίλφορδ, γιὰ νὰ περιέλθουν τελικὰ στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο. Ἄν δεχθοῦμε πὼς τὰ χειρόγραφα αὐτὰ κοσμοῦσαν τὴ βιβλιοθήκη τῶν Μαυροκορδάτων, τὸ ὄριο *post quem* γιὰ τὴν ἀπόκτησή τους ἀπὸ τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ ἀποτελεῖ ὁ χρόνος ποὺ πουλήθηκε ἡ περίφημη αὐτὴ βιβλιοθήκη.¹¹ Κατ' ἐπέκταση, ἡ χρονολογία θανάτου τοῦ λόγιου Φαναριώτη καὶ ἡ διάλυση τῆς σημαντικῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἀποτελοῦν τὸ *terminus* γιὰ τὴν ἀγορά του ἀπὸ τὸν Γκίλφορδ. Σύμφωνα μὲ τὶς τελευταῖες ἐρευνες, ὁ Καρατζᾶς πέθανε μετὰ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1786 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1789.¹² Ἄς σημειωθεῖ πάντως ἀπλῶς ἐδῶ —ἐπειδὴ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἄλλης ἐργασίας— πὼς δὲν εἶναι τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα τὰ μόνια ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη Καρατζᾶ στὴ βιβλιοθήκη Γκίλφορδ.

Ἡ ἀποκάλυψη τῆς ταυτότητος ἐκείνου ποὺ ἔγραψε, στὰ πρῶτα φύλλα τοῦ χειρογράφου, τὰ σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο τοῦ Μολιέρου —τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ— μᾶς ἐπιτρέπει νὰ περιορίσουμε τὴ γλωσσομάθεια τοῦ μεταφραστῆ Ἰωάννη Ράλη στὴν ἰταλικὴ γλῶσσα καὶ νὰ ἄρουμε ἔτσι τὰ διλήμματα ποὺ εἶχαν δημιουργηθεῖ στὴν ἐρευνα. Ἐξηγοῦμαι.

Τὶς κομωιδίες τοῦ Μολιέρου ὁ Ἰωάννης Ράλης τις μεταφράζει «ἐκ τῆς ἰταλικῆς φωνῆς», ὅπως ρητὰ ἀναφέρεται στὸ σημείωμα τοῦ φ. 1^ν, ἀλλὰ καὶ ὅπως συνάγεται ἀπὸ ἐσωτερικὰ τεκμήρια ποὺ ἔφερε στὸ φῶς ἡ ἐρευνα.¹³ Ὅσα ὅμως ἀναγράφονται γιὰ τὸν Μολιέρο στὰ φ. 1^ν-2^ν προέρχονται, ὅπως ἐντόπισε ἡ Ἄννα Ταμπάκη, ἀπὸ γαλλικὰ δημοσιεύματα.¹⁴ Ἐχοντας ὅμως ὡς τώρα ἀποδεχθεῖ τὴν ἰδέα πὼς τὸ ἴδιο πρόσωπο ποὺ μεταφράζει γράφει καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Μολιέρο, τὸ πρόσωπο αὐτό, δηλαδὴ ὁ Ἰωάννης Ράλης, ἔπρεπε νὰ γνωρίζει καὶ ἰταλικά καὶ γαλλικά. Ἐφόσον ὅμως ὁ

tzas. Cod. Vind. Suppl. gr. 191», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* — *Archiv für Byzantinische Studien* 80. Geburtstag 44 (1994) 91-98.

11. Γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τῶν Μαυροκορδάτων βλ. τὴν πρόσφατη μελέτη τοῦ Andrei Pippidi, «Manuscriptos byzantinos de la biblioteca de los Mavrocordatos», *Ἐπίγειος οὐρανός, El cielo en la tierra. Estudios sobre el Monasterio bizantino*, Μαδρίτη 1997, σ. 330-340, καὶ τὴν ἐκεῖ ἀναφερόμενη βιβλιογραφία.

12. Βλ. Μάχη Παζιζή-Αποστολοπούλου, «Δημήτριος Ραμαδάνης. Ἐνας ἱστοριογράφος τοῦ 18ου αἰῶνα σὲ ἀφάνεια», *Ὁ Ἑρανιστής* 20 (1995) 23-24.

13. Loukia Droulia, *ἔ.δ.*, σ. 417 καὶ σ. 49 τῆς ἀπόδοσης τῆς ἀνακοίνωσης στὰ ἑλληνικά.

14. *ἔ.δ.*, σ. 37-38.

μεταφραστής γνώριζε και τις δύο γλώσσες, γιατί άραγε να μεταφράζει Μολιέρο από τα ιταλικά και όχι από τη γλώσσα του πρωτοτύπου, την οποία υποτίθεται ότι γνώριζε;

Ο Ιωάννης Ράλης ιταλικά φαίνεται πως γνώριζε καλά εκείνη την εποχή και από αυτή τη γλώσσα μετέφρασε το 1741 στο Βουκουρέστι κωμωδίες του Μολιέρου. Την ίδια εποχή (1741) έχουμε στη Βασιλεία την έκδοση, στα γαλλικά, των Άπαντων του Μολιέρου, έκδοση που περιείχε¹⁵ και το «Επιτάφιο» επίγραμμα του. Αυτό το επίγραμμα μεταφράστηκε στα νεοελληνικά και αναγράφεται στο φ. 2^ο του χειρογράφου. Δεν έχει όμως να κάνει με τον Ιωάννη Ράλη, αλλά με τον μετέπειτα κτήτορα του χειρογράφου, τον Νικόλαο Καρατζά.

Φτάσαμε έτσι στο τελευταίο στοιχείο που μας προσφέρει το γεγονός πως μεταφράσεις έργων του Μολιέρου πέρασαν από τα χέρια του Καρατζά και έμειναν για ένα διάστημα στη βιβλιοθήκη του. Για τη βιβλιοθήκη και τη λογιосύνη του Νικόλαου Καρατζά έχουν γραφτεί πολλά.¹⁶ Δεν είχαμε ωστόσο έντοπίσει ένα δικό του πνευματικό πόνημα, κάτι που να δείχνει πως δεν ασχολούνταν μόνο με την επεξεργασία των χειρογράφων που αποκτούσε —ή συγκροτούσε ο ίδιος— αλλά και με μια πιο ένεργητική φιλολογική ένασχόληση. Η έμμετρη απόδοση στα νεοελληνικά του «Επιταφίου» του Μολιέρου¹⁷ είναι ίσως το πρώτο δείγμα της φιλολογικής του παραγωγής. Το παραθέτω μαζί με το γαλλικό πρωτότυπο.

Passant, ici repose un qu'on dit
être mort.
Je ne sai s'il l'est, ou s'il dort:
Sa maladie imaginaire
Ne peut pas l'avoir fait mourir;
C'est un tour qu'il jouë à plaisir;
Car il aimoit à contrefaire.

Τάχα τφόντι ν'έν νεκρός ό κείμενος ένταύθα,
ή τουτο μόνον λέγεται, ύπνώπτει δέ ό φίλος;
Δέν είναι λέγω δυνατόν ή κατά φαντασίαν
άσθένειά του θάνατον νάπέφερε παρ'αύτα.
Κανέν παιγνίδι είν' έδω, όπου αυτός ό μίμος,
φίλος τής ύποκρίσεως, διά ψυχγωγίαν

15. Σύμφωνα με την έπισήμανση της Άννας Ταμπάκη, στο ίδιο. Πραγματικά αντίτυπο αυτής της έκδοσης σώζεται και στην Άθήνα, στην Έθνική Βιβλιοθήκη (Ν. Φ. 2599), όπου στο τέλος του τέταρτου τόμου υπάρχει ένα «Recueil des Epigrammes, Epitaphes, ou autres Pièces en Vers, tant Latines que Françaises, Faites par divers Auteurs, sur Monsieur de Moliere, et sur sa mort» (σ. 535-552). Άνάμεσά τους, στη σ. 541, το επίγραμμα που μας ενδιαφέρει.

16. Βλ. όσα αναφέρει ο Άθ. Παπαδόπουλος-Κεραμείς, «Δύο κώδικες της Βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζά», *Έπετηρίς [Παρνασσού]* 8 (1904) 6, και πρόσφατα όσα αναφέρονται στη μελέτη των Δ. Γ. Άποστολόπουλου - Π. Δ. Μιχαηλάκη - Μάχης Παΐζη, «Ένα περιώνυμο νομικό χειρόγραφο που έλάνθανε: το "χειρόγραφο Γ, του Γερασίμου Άργολίδος"». *Ένας άγνωστος κώδικας του Νικολάου Καρατζά*, *Έλληνικά* 45 (1995) 89-92.

17. Θυμίζω πως οι κωμωδίες του Μολιέρου, που περιέχονται και στα δύο χειρόγραφα, είναι μεταφρασμένες σε πεζό λόγο.

Quoi qu'il en soit, ci git Moliere;	ὡς ἄριστός τις Κωμωδὸς καμώνεται καὶ κάμνει.
Comme il étoit grand Comédien,	"Ὅταν ὑποκρίνεται νεκρόν, ἄριστ' ἐπιτυγχάνει.
S'il fait le mort, il le fait bien.	"Ὅπως κιάν εἶν' ὁ Μολιέρ ἐκείνος καίτ' ἐν- ταῦθα.

Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

“ΦΑΝΑΡΙΩΤΙΚΕΣ” ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΜΟΛΙΕΡΟΥ

Τὸ χρ. ΠΙ.284 τῆς Βιβλιοθήκης «M. Eminescu» τοῦ Ἰασιίου

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ τῶν πάλαι ποτὲ Παράδουνάβιων Ἡγεμονιῶν ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιφυλάσσει στὸν ἐρευνητὴ εὐχάριστες ἐκπλήξεις. Σ' αὐ-
τὲς τίς προνομιακὲς περιοχὲς, ἡ μικτὴ ἐλληνορουμανικὴ κοινωνία ἔστρεψε
ἀπὸ ἐνωρὶς τὸ ἐνδιαφέρον τῆς σὲ κλασικὰ ἔργα τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς
ἀφηγηματικῆς λογοτεχνίας καθὼς καὶ σὲ κείμενα τῆς νεώτερης δραμα-
τουργίας. Οἱ ποικίλες χειρόγραφες μεταφράσεις ποὺ ἐκπονήθηκαν μέσα
στὸν 18ο αἰῶνα καὶ στὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου ἐξακολουθοῦν νὰ ἀπο-
τελοῦν ἓνα ἀνοιχτὸ καὶ προκλητικὸ πεδίο ἐρευνας καὶ μελέτης. Ἡδὴ σὲ
παλαιότερη ἐπίσκεψή μου, τὸ 1992, στὴν Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀ-
καδημίας, διατρέχοντας τὰ ἀκαταλόγογράφητα ἑλληνικὰ χειρόγραφα, βρέ-
θηκα μπροστὰ σ' ἓνα σταχωμένο κώδικα τοῦ 18ου αἰῶνα,¹ ποὺ περιέχει
ὁλόκληρο τὸ β' τμῆμα τοῦ *Δὸν Κιχώτη*, σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση, ἡ ὁποία
πρέπει νὰ βασίστηκε σὲ ἰταλικὸ ἐνδιάμεσο. Τὸ πόνημα ἐμφανῶς ἐντάσ-
σεται σὲ μία σειρὰ φαναριώτικων κωδίκων ποὺ περιέχουν ἀποσπάσματα
τοῦ ἔργου τοῦ Θεοβάντες² καὶ τοποθετεῖται κατὰ πάσα πιθανότητα χρο-
νολογικὰ στὴν περίοδο ἡγεμονίας τῶν δύο «μεγάλων» Μαυροκορδάτων,
τοῦ Νικολάου ἢ τοῦ Κωνσταντίνου, ἀνήκει μὲ ἄλλα λόγια στὴν μεταφρα-
στικὴ παράδοση τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα.³

1. Πρόκειται γιὰ τὸ Ms. Gr. 1479, 530 φφ.

2. Σχετικὰ μὲ τίς παλαιότερες, χειρόγραφες μεταφράσεις σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα
τοῦ Θεμελιώδους αὐτοῦ ἔργου τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀφηγηματικῆς παράδοσης, βλ. Λουκία
Δρούλια, «Ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ *Δὸν Κιχώτη* (Περιγραφή ἑνὸς κώδικα)», *Ὁ*
Ἑρασιμὸς Δ' (1966) 25-29· καὶ Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Ἡ πρώτη γνωστὴ νεοε-
λληνικὴ μετάφραση τοῦ *Δὸν Κιχώτη*», Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
*Ἑπιστημονικὴ Ἑπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Τιμητικὸς τόμος στὴ μνήμη Στα-
μάτη Καρατζᾶ*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 175-184.

3. Ἐχω πραγματευθεῖ τὸ θέμα αὐτὸ στὴν ἀνέκδοτη ἀκόμα ἐργασία μου «Ἡ
δεξιὴ τῆς δυτικῆς παιδείας μέσα ἀπὸ τίς λογοτεχνικὲς μεταφράσεις: ἡ περίπτω-
ση τοῦ *Δὸν Κιχώτη*», εἰσήγηση στὸ Σεμινάριο στὴ μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρεῶ, «Οἱ
Φαναριῶτες καὶ οἱ ἀπαρχαὲς τοῦ Διαφωτισμοῦ: ἡ συμβολὴ τῶν Μαυροκορδάτων (28
Φεβρουαρίου - 2 Μαρτίου 1994)», ποὺ ὁργάνωσε τὸ ΚΝΕ/ΕΙΕ, στὴν Ἀθήνα, σὲ συ-